

Protestantse
Kerk

De eredienst een gang door de liturgie

**Een korte toelichting bij de liturgie
van de eredienst, uitgaande van
de lutherse traditie**

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Inleiding	7
Wat is de kern van de eredienst?	8
We gaan op naar het huis van de Heer	10
Bij binnenkomst	14
Het Woord – de Schriften	18
Gaven en gebeden	21
Het heilig Avondmaal	24
Zending en zegen	28
Orde van de evangelisch-lutherse hoofddienst	31
Gespreksvragen	41

Voorwoord

Binnen het veelkleurige mozaïek van kerkplekken dat de Protestantse Kerk in Nederland vormt nemen de lutheranen, destijds de kleinste van de drie moederkerken van onze kerk, een bijzondere plek in. In vrijwel alle kerkplekken is eredienst, viering, liturgie of samenkomst nog steeds de primaire *identity marker* van kerk-zijn. Bij de lutheranen is de eredienst in bijzondere mate de manifestatie van kerk-zijn die haar traditie een eigen kleur en glans geeft binnen dit mozaïek.

Waar tegenwoordig in veel kerken directe beleving van geloof, muziek en woord centraal staat, is de lutherse liturgie, in 2017 gereviseerd en in deze brochure opnieuw uitgelegd, vooral een bedachtzame liturgie en een rustpunt in de waan van de dag. Draagster van tradities van de *una sancta ecclesia* en van de protestantse eigen(wijzig)heid tegelijkertijd. Juist in hun rituelen, woorden en muziek brengen de lutheranen, die ook deel zijn van de Lutherse Wereldfederatie, de liturgische verbondenheid met de wereldkerk in onze kerk in. Eerbied, aandacht en heiligheid staan daarin centraal.

Het ervaren van de liturgie van de lutherse eredienst kent een gelaagdheid waar men gestaag in leert te groeien. In deze gelaagdheid laten de geheimenissen van het geloof zich ontdekken door de Geest in te ademen op het constante ritme van de liturgie dat altijd doorgaat en het individu overstijgt. Het verheugt ons dat deze brochure deze liturgie in een nieuw jasje presenteert. Zowel kerkgangers die er levenslang vertrouwd mee zijn als nieuwkomers en toevallige passanten worden geholpen hun liturgische beleving te verdiepen om zo de Heer van de kerk te ontmoeten, in Woord en Sacrament.

ds. René de Reuver
scriba Protestantse Kerk in Nederland

ds. Oane Reitsma
*voorzitter Werkgroep Eredienst en Kerkmuziek,
Protestantse Kerk in Nederland*

Inleiding

De Protestantse Kerk in Nederland bestaat uit een kleurrijke verzameling van verschillende tradities en geloofsopvattingen. Daarbinnen beweegt zich ook de traditie van de Evangelisch-Lutherse Kerk.

Toen in 2018 de orde van de hoofddienst was gereviseerd, ontstond de behoefte om daarover te schrijven, om momenten en handelingen enigszins toe te lichten of uit te leggen. Deze revisie vormde de aanleiding om niet alleen de wijzigingen maar de hele liturgie op een toegankelijke manier kort toe te lichten en uit te leggen. Deze brochure is bedoeld voor de kerkganger die geïnteresseerd is in de liturgie: wat gebeurt er, en waarom? Elk onderdeel van de dienst heeft een korte toelichting.

Deze brochure is een gepassioneerd schrijven van de commissie Liturgie & Kerkmuziek, die onder de evangelisch-lutherse synode valt. Graag delen we dat mooie van de liturgie met geïnteresseerden.

Achter in deze brochure staat een aantal gespreksvragen. Deze nodigen uit om met elkaar in gesprek te gaan over de liturgie.

Omdat veel van wat hier beschreven wordt (enigszins) overeenkomt met hoe de liturgie in andere tradities gevierd wordt, hopen we dat deze bescheiden toelichting ook haar weg vindt buiten lutherse gemeenten, en dat deze wijze van vieren ook elders kan wortelen.

Jeroen de Haan
voorzitter commissie Liturgie & Kerkmuziek

Wat is de kern van de eredienst?

Dit boekje wil een kleine gids zijn voor de kerkganger. U wordt meegenomen langs de vele onderdelen en aspecten van een eredienst en krijgt daar een korte uitleg bij. Wat is de kern van de eredienst? Wat maakt dat u naar de kerk gaat? Wat zoekt u in een eredienst? Of: wat maakt dat u juist niet gaat?

Het lijkt op een krachtenspel: er zijn wel honderd redenen om te gaan en tegelijkertijd duizend redenen om niet te gaan. De lutherse hoogleraar wijlen Joop Boendermaker heeft het zo gezegd: 'Laten we het toch toegeven: echte eredienst is principieel nutteloos. We zijn mesjogge dat we op een mooie zondag in de kerk gaan zitten. Het is nog nuttelozer dan bloemen geven op een verjaardag of kransen bij een begrafenis, dan iemand afhalen op Schiphol die best zelf zijn koffer kan dragen, dan kaarsen op tafel terwijl er 100 watt boven hangt.' Liturgie is in zeker opzicht overbodig. Wie het nut van de eredienst probeert te bewijzen, komt naast het eigenlijke van de liturgie terecht.

Wat kunnen we dan wel van een kerkdienst verwachten? De kerkdienst is een gelegenheid, een plaats in tijd en ruimte, om God te ontmoeten, iets van en over God te horen. In de eredienst bestaat de kans dat we door God aangesproken worden

en door Hem geraakt worden. Natuurlijk is een kerkdienst niet de enige plek om God te ontmoeten, maar we mogen in de kerkdienst juist op de belofte van Jezus vertrouwen dat 'waar twee of drie mensen in mijn naam samen zijn, ben Ik in hun midden'. (Matteüs 18:20)

De hele liturgie staat in het teken van de ontmoeting tussen God en mens. Liturgie is daaraan dienstbaar. Liturgie reikt verder dan onze menselijke horizon, dan onze menselijke woorden en opvattingen. Dat maakt het ook een hachelijke zaak. In en door de liturgie wil God met ons mensen communiceren. God dient (leitourgia) ons met zijn Woord en Sacrament. Niet wij maken liturgie, de liturgie maakt ons in deze wisselwerking tot mensen van God. De liturgie, het hele gebeuren, raakt in gesprek met de mens zoals we op dat moment zijn, zoals we ons voelen, hoe we op dat moment in het leven staan.

Dat wat in een dienst gebeurt is niet elke keer hetzelfde. De ene keer raakt ons een klein woord, de andere keer zijn we tot de bodem van onze ziel geraakt. Het kan ook gebeuren dat de hele dienst aan ons voorbijlijdt. Een mens heeft een zekere moed, lef en verlangen nodig ... om zich met de eigen aanwezigheid in te brengen in de liturgie. Je loopt namelijk de kans door God geraakt te worden! Liturgie is hoe dan ook geen schouwspel waarbij we toeschouwers zijn.

Er is heel wat nodig om de liturgie te laten plaatsvinden. Er is een gemeente die de erediensten organiseert en daarvoor verantwoordelijk is. Zij roept mensen met opleiding om de diensten naar vorm, inhoud en muzikaal voor te bereiden en te leiden. Voorgangers, organisten, ambtsdragers, lectoren e.a. hebben ieder hun eigen rol in dit gebeuren. Zij doen hun taak ter ere van God en ten dienste van de communicatie tussen God en de mensen. De heiligheid van dit gebeuren vraagt om aandacht.

'Liturgie gebeurt zoals het leven gebeurt: tussen komen en gaan. Van begin tot einde (Introitus tot en met Zegen) is liturgie beweging. Ze gaat. Maar ze gaat niet alleen; ze neemt ons, die gekomen zijn, mee en leert ons te gaan op de weg tussen ervaring en verwachting.' Aldus ds. H. Günther in zijn boekje *Een feest om mee te vieren*. Zoals we bij een stadswandeling met een gids in de hand onderweg veel meer zien en begrijpen, zo wil deze brochure een kleine gids op de weg door de liturgie zijn.

We gaan op naar het huis van de Heer

Van huis naar de kerkruiimte

Het gaat in dit deel om de weg hoe de kerkganger met lijf en ziel in de eredienst arriveert. Het is geen dwang, en het is ook geen aan enkelingen voorbehouden privilege dat de kerkganger erbij bepaalt om naar de kerk te gaan. De een zou het een mysterieuze roepstem noemen, voor de ander is het een uit opvoeding en/of traditie gerijpte vrije keus die hem of haar in beweging brengt om naar een kerkdienst te gaan. Op gezette tijden, meestal op zondagochtend, komt een groep mensen bij elkaar in een ruimte die ingericht is voor de eredienst.

Hieronder een aantal elementen die aan een kerkdienst voorafgaan.

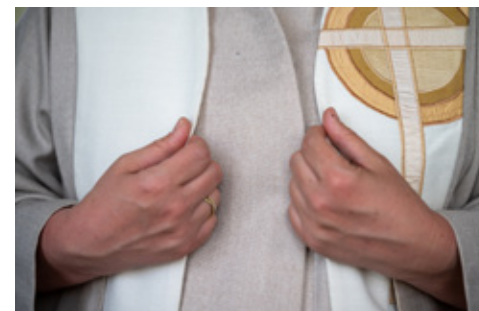
Kerkgang

In dat woord zit het woordje 'gaan'. De kerkganger gaat op weg van huis, op weg uit zijn of haar alledaagse leven naar de kerk. Of zoals Luther het omschrijft: wie honger heeft naar genade, die komt om levensvernieuwing bij God te ervaren. Alleen zijn er velen, met name de zelfverzekerde lieden, zo zegt Luther, die nog geen honger naar genade hebben. De eredienst wil levenskracht en moed en voedsel voor de ziel schenken.

Kleding

De predikant trekt een toga aan. Daardoor wordt de persoonlijke stijl van kleding onder een gewaad verborgen, want daar gaat het tijdens de eredienst niet om. En de

kerkganger dan? Vroeger hadden de meeste mensen een stel zondagse kleren dat ze aantrokken wanneer ze naar de kerk gingen. Ook vandaag zijn er mensen die zich voor een kerkdienst graag even wat netter kleden dan op een gewone dag. Ieder op zijn eigen manier! Zo laten deze kerkgangers zien dat een kerkdienst voor hen niet iets alledaags is.

Klokken

Het kerkgebouw laat van zich horen. Al eeuwen luiden de klokken als een uitnodiging om naar de kerk te gaan. Met het klokgelui horen de mensen in de omgeving van het kerkgebouw dat er in het kerkgebouw mensen samenkomen om te bidden.

De eredienst is er voor allen, ook voor hen die niet kunnen komen.

Paaskaars

De paaskaars brandt al als de kerkgangers binnenkomen. De brandende kaars is teken van de aanwezigheid van God. Aan de paaskaars worden alle andere kaarsen (bijvoorbeeld kaarsen op de avondmaalstafel, licht dat meegaat naar de kindernevendienst, de doopkaarsen) aangestoken.

Binnenkomen

De kerkganger komt binnen en wordt hopelijk begroet door de predikant, een kerkenraadslid of een ander gemeentelid. Het doet een mens goed om gegroet en gezien te worden. De een vindt het vervolgens prettig om met bekenden wat bij te praten, de ander vindt het prettig om zich in rust voor te bereiden op de eredienst en gaat alvast zitten. In sommige kerken is er ook een plek waar men bij binnenkomst een kaarsje kan aansteken, een vorm van een gebed voor iets of iemand.

Kerkruimte

Een kerkruimte is bestemd voor de eredienst, voor de ontmoeting met God. Dat geeft deze ruimte een bijzonder karakter, en het maakt dat mensen zich hier bijna als vanzelf anders gedragen. Soms wordt een aula of huiskamer of een eetzaal ingericht voor de kerkdienst. Ook daarbij wordt goed nagedacht hoe men deze zo aan kan kleden dat de ruimte het liturgisch gebeuren ondersteunt.

Liturgische kleuren

De antependia - de vaak met symbolen versierde kleden die over de avondmaalstafel, de lezenaar en de kansel hangen - hebben tijdens een eredienst allemaal dezelfde kleur. Daarbij worden door het jaar heen vier kleuren gebruikt: paars, wit, groen en rood. Ook draagt de voorganger vaak een stola over de toga in dezelfde kleur. Elke kleur hoort bij een bepaalde kerkelijke periode. Zo heeft elke eredienst zijn vastgestelde kleur.

Praeludium – voorspel

Er gaat muziek klinken. Dat is het moment om de gesprekken te staken en stil te worden om te luisteren. Door te luisteren naar de muziek worden de kerkgangers bij elkaar gebracht en bereiden ze zich voor om samen de eredienst te beleven. Het orgelspel helpt de kerkganger om de eigen besognes los te laten en om zich te openen voor het gebeuren van de liturgie. Onder het orgelvoorspel komen ook de predikant en anderen die in de eredienst meewerken de kerk binnen. De muziek zet de toon voor de eredienst.

Mededelingen

De eredienst staat op het punt van beginnen. In veel gemeenten staat een kerkenraadslid op en leest de mededelingen voor. Het gaat dan grotendeels om mededelingen die niets met de ophanden zijnde dienst te maken hebben, maar met wat verder in de gemeente georganiseerd wordt. Daarbij wordt vaak ook het collectedoel genoemd en de naam van de persoon naar wie de bloemen op de altaartafel gaan. Om niet aan het begin van de dienst direct de aandacht op de mededelingen te vestigen, is het wellicht passender om deze na de preek of de zegen af te kondigen, wat in sommige gemeenten ook gebeurt.

Bloemen

Heeft u zich weleens afgevraagd waarom en voor wie er bloemen op de altaartafel staan? Elke eredienst is in zekere zin een feest. Daarom brengen wij bloemen mee voor God. Want God is de gastgever van dit feest. Voor God en voor het feest zetten we de bloemen neer. Er is vervolgens in veel gemeenten het goede gebruik ontstaan om de bloemen na afloop van het feest aan iemand mee te geven of naar iemand toe te brengen die door omstandigheden niet aanwezig kon zijn. Maar wanneer al aan het begin van de eredienst gezegd wordt voor wie de bloemen bestemd zijn, dan lijkt het alsof de bloemen niet meer bestemd zijn voor God en voor het feest dat we samen vieren. Praktischer is het ook om dat aan het einde van de eredienst te noemen.

Kaarsen op de altaartafel

Deze twee kaarsen herinneren nog aan de kaarsen die aan beide zijden bij een intocht mee werden gedragen en vervolgens op het altaar werden geplaatst. Als deze niet al branden, steekt een kerkenraadslid vanuit de paaskaars de twee kaarsen op de altaartafel aan.

Handdruk

Voordat de voorganger naar het liturgisch centrum gaat, kan het kerkenraadslid de voorganger een hand geven (een calvinistisch gebruik). In deze handdruk komt de betrokkenheid van de kerkenraad bij de dienst tot uitdrukking.

Bij binnenkomst

Het gaat hier om het eerste deel van de dienst dat soms ook de voorbereiding wordt genoemd. We zijn aangekomen in het huis van God, de kerkruimte die voor dat uur ruimte van de ontmoeting met God wordt. We komen vanuit ons dagelijkse leven met het verlangen Gods nabijheid te ervaren. God laat zich kennen, openbaart zich in zijn Woord. De ontmoeting met God kan confronterend en bevrijdend zijn. De liturgie neemt ons, bij wijze van spreken, aan de hand in deze ruimte van ontmoeting, en wijst ons de weg. Zij is geen garantie dat wij zullen vinden en ervaren waarnaar wij verlangen. Maar ze ondersteunt ons met woorden en gebaren, met gezangen, muziek en stilte die worden gevoed uit een lange geloofstraditie die voortkomt uit de omgang met Gods Woord en dit verlangen naar Gods nabijheid. Veel onderdelen van de liturgie hebben dan ook een lange geschiedenis. In de Latijnse benamingen van de onderdelen van de liturgie horen we dat terug.

Votum - gelofte

Deze eerste gesproken woorden in de dienst maken duidelijk dat we opgenomen worden in de ruimte van God. Niet van een vage God die we niet kennen, maar van de God die we kennen als de God van de Drie-eenheid: God de Vader, de Zoon en de heilige Geest. Het Latijnse woord *votum* betekent 'gelofte'. Een eredienst is iets anders dan een bijeenkomst, vergadering of feest. Wij komen bij elkaar 'In de naam van de Vader en de Zoon en de heilige Geest'. Deze eerste gesproken woorden van de dienst plaatsen het hele gebeuren in een kader, in de ruimte van God, de drie-enige God. Daar waar zijn naam is, is ook God.

Op Gods aanwezigheid in de eredienst mogen we vertrouwen. De rooms-katholieke mis en de lutherse eredienst beginnen met deze woorden. De gemeente antwoordt hierop bekrachtigend met 'Amen', dat wil zeggen: 'Zo is het.'

Adiutorium - bemoediging

De woorden Onze hulp (in het Latijn, *adiutorium nostrum*) zijn ontleend aan Psalm 124:8 of Psalm 121:2, 'Onze hulp is de naam van de HEER, die hemel en aarde gemaakt heeft.' Deze woorden maakten deel uit van het voorbereidende gebed van de priester in de sacristie (een nevenruimte van een kerk). In de late middeleeuwen kwam dit gebed in de eredienst terecht. Deze woorden brengen de afhankelijkheid van de mens van God, van Gods hulp, tot uitdrukking.

Dat gebed van de priester is nu een gebed van de gemeente geworden. Het wordt daarom in wisselwerking tussen voorganger en gemeente gesproken.¹

Confiteor – schuldbelijdenis

Waarom is een schuldbelijdenis nodig? Moeten kerkgangers zich eerst klein maken en hun zonden belijden voordat het positief wordt? Het spreken over schuld is in onze tijd moeilijk. Niemand erkent graag schuld. Maar in het licht van God ziet men zichzelf zoals men is, zonder het masker dat men draagt. En dan is het de vraag of men God en de ander recht in de ogen kan kijken. Dit gebed wordt ook het gebed van toenadering genoemd. Het *confiteor*, dat betekent 'ik belijd', is een schuldbelijdenis en gebed om schuldvergeving.

---

1 In diensten waar het votum 'In de naam van de Vader en de Zoon en de heilige Geest' niet klinkt en de dienst begint met 'Onze hulp is in de naam van de Heer', krijgt dit *adiutorium* het karakter van het votum en wordt daarom dan ook vaak in plaats van *adiutorium*, votum genoemd.

Oorspronkelijk was dit een gebed dat de priester in stilte sprak op de drempel van het priesterkoor. Luther wilde dit priestergebed daarom afschaffen. Nu is het een gebed van de gemeente geworden, een wederzijdse schuldbelijdenis voor voorganger en gemeente. De korte vorm hiervan is: 'Heer, vergeef ons al wat wij misdeden', en de gemeente vervolgt met 'opdat wij weer in vrede leven'.

Het verdient aanbeveling om er met meer woorden over te spreken en te bidden. Want het *confiteor* wil juist helpen om aan het begin van de eredienst met God en met elkaar in het reine te komen door de blokkades tussen de kerkgangers en God op te ruimen.

Introïtus – intrede

Het is een oude traditie om hier aan het begin een psalm te laten klinken. De psalm wordt omsloten door een keervers, antifoon genaamd. De tekst van de psalmen is ons in de Bijbel overgeleverd, de melodieën echter niet. De psalmen zijn in latere tijd op verschillende manieren op muziek gezet, berijmd en onberijmd.

Psalmzingend trekt de gemeente samen op als stoet van gelovigen, met het volk Israël. Met deze teksten van het volk Israël laat de gemeente zich opnemen in de weg van God en zijn volk door de geschiedenis heen.

Waar een (gedeelte van een) psalm wordt gesproken, antwoordt de gemeente hierop zingend met het *Gloria patri* – Ere zij de Vader.

Kyrië – Heer (roep om ontferming)

Nu klinkt luid en duidelijk de roep gericht aan de Heer (Kyrië) om ontferming. Met deze woorden riep ook de blinde Bartimeüs Jezus om hulp. Deze roep om hulp, om Gods ontferming, komt voort uit dat wat mensen belast, wat hen verdrietig maakt, wat hen kwaad maakt. Hierin komt het gevoel tot uitdrukking dat God de mensen en de wereld in de steek laat.

Soms gaat aan de roep om ontferming een kyriëgebed, een smeekgebed vooraf.

Daarin wordt de nood van de mensen en de wereld voor God gebracht. Hierin komt niet alleen de persoonlijke nood ter sprake maar ook de nood die men om zich heen in de wereld ziet. De roep 'Heer, ontferm U' klinkt dus voor meer dan het persoonlijke. De wereld wordt zo de eredienst binnengebracht.

Gloria in excelsis – Ere zij God in den hoge

Het gloria is het oude loflied dat begint met de woorden die de engelen in de kerstnacht zongen: 'Ere zij God in den hoge en vrede op aarde.' Want wanneer nu alle schuld en nood voor God is neergelegd, dan rest niets anders meer dan God te loven en te danken. Dan zingt de gemeente met de engelen mee. Het gloria is de lofzang van hemel en aarde samen.

Het Gloria vervalt in de periode van Advent en de Veertigdagentijd, dat wil zeggen in de voorbereidingstijd op de grote Christusfeestdagen, Kerst en Pasen. Op die feestdagen klinkt het Gloria dan des te stralender.

Kyrië en Gloria horen bij elkaar

Zonder overgang of aankondiging volgt het een op het ander. De roep uit de diepte van de nood gaat over in de hoogste lofzang van de engelen. Kyrië en Gloria zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Staan

Het is passend dat we staan tijdens de voorbereiding, aan het begin van de eredienst. Het is een teken van respect om op te staan voor de ontmoeting met God. God kent de mens en heeft uiteraard liefdevol begrip voor wie niet kan gaan staan. Het staan in de eredienst refereert ook aan de opstanding; christenen zijn mensen van de opstanding. Bij het begin bevinden we ons als het ware nog bij de ingang. Bij de ingang moeten we eerst nog wat ons belast neerleggen en wat ons afleidt afschudden, dat wat ons blokkeert aan schuld en nood om God te kunnen ontmoeten.

Al deze stappen aan het begin van de eredienst, de voorbereiding, willen de kerkganger vrij maken voor de ontmoeting met God zelf in zijn Woord. Niet iedereen zal altijd in staat zijn om al deze stappen met aandacht te volgen en te beleven. De ene keer raakt het een meer dan het ander. Al deze stappen willen de mensen helpen om over de drempels heen dichterbij God te komen.

Het Woord – de Schriften

In dit deel gaat het om de lezing van de heilige Schrift en verkondiging van Gods Woord. Het woord staat centraal in de eredienst. In dit deel van de eredienst wordt gelezen, geluisterd, gezongen, gebeden en beleden. Het horen komt daarbij het meest aan bod. Een stroom van woorden in de lezingen en de verkondiging volgt nu, misschien zelfs meer dan men in één keer aankan. Niet alles raakt de luisteraar evenzeer. Maar uit deze veelheid kan voor eenieder hier en daar een parel oplichten. Dit deel van de dienst begint met de groet.

Salutatio – Groet

De eredienst is met de voorbereiding al een stuk op weg, en dan klinkt alsnog deze gebedsgroet die in wisselwerking wordt gezongen of gesproken: 'De Heer zij met u' - 'en met uw geest'. In deze groet aanvaardt de gemeente de voorganger als spreker en uitlegger van Gods Woord, dat hij of zij uit naam van God spreekt. Op de scharnierpunten van de dienst wordt nog extra om Gods betrokkenheid gebeden. Zo bemoedigen de gemeente en de voorganger elkaar biddend voor deze in wezen mens-onmogelijke taak - dat Gods Woord daadwerkelijk gaat spreken onder ons.

Collecta – Zondagsgebed

Het woord 'collecta' betekent verzamelen. Dit gebed is een concentratiepunt van gedachten. Het haalt de gemeente uit het alledaagse en leidt naar de inhoud van de lezingen. Het 'Amen' van de gemeente bevestigt dat zij openstaat voor God die zich door zijn Woord en sacrament laat kennen.

Schriftlezingen

In elke eredienst wordt uit de heilige Schrift gelezen. Voorgelezen, want het Woord wil gehoord worden. De woorden van de Schrift worden de mens aangezegd als een Levend Woord: woorden die voor het leven van mensen bedoeld zijn. De keuze van de te lezen bijbelteksten wordt aangereikt in een leesrooster. Er zijn verschillende leesroosters. Voor elke viering staan drie lezingen gereed in het rooster; uit het Eerste of Oude Testament, uit de Brieven en uit de Evangeliën. De lezingen kunnen elkaar aanvullen en uitleggen. Het ensemble van lezingen laat hoe dan ook de rijkdom en veelheid ervaren van Gods Woord.

Gradualepsalm

In antwoord op de oudtestamentische lezing zingt de gemeente de gradualepsalm. Deze werd van oudsher gezongen op de *gradus*, de trede onder aan de lezenaar. In plaats van de gradualepsalm kan ook een ander lied klinken als antwoord op deze lezing.

Zondagslied

De lutherse traditie kent een zondagslied. Dit lied wordt na de epistellezing gezongen. Het gaat daarbij om het lied dat al verwijst naar de hiernavolgende evangelielezing.

Psalmwoord en Halleluja

Psalmwoord en Halleluja vormen de opgang naar het evangelie waarin, naar het geloof van de kerk, Christus zelf tot ons spreekt. Daarom gaat de gemeente vóór het psalmwoord en Halleluja staan. De tekst van dit psalmwoord vindt altijd aansluiting bij de betreffende zondag/feestdag en is soms genomen uit de introïtuspsalm of gradualepsalm. Een enkele keer is de tekst genomen uit een ander (evt. apocrief) bijbelboek. Het 'Halleluja' is een jubelroep uit de joodse eredienst die onvertaald is gebleven. 'Halleluja' is Hebreeuws en betekent 'Looft de Heer'. Met dit Halleluja begroeten we staande Jezus Christus, onze Heer.

Evangelielezing

In de evangelielezing hoort de gemeente Christus zelf spreken. In gemeenten waar men bij de evangelielezing gaat staan, wordt regelmatig gevraagd waarom men alleen dan gaat staan. Is het niet logischer om bij alle lezingen te gaan staan?

Dit wordt dan gezien als een soort hogere waardering van de ene lezing ten opzichte van de andere, alsof er onderscheid gemaakt wordt tussen delen van de heilige Schrift. Zo moet men het niet tegen elkaar uitspelen. Alle schriftlezingen zijn belangrijk omdat zij Gods Woord bevatten. Maar in de evangelielezing komt Jezus Christus zelf ter sprake; voor Hem gaat de christelijke gemeente staan.

Acclamatie

'Acclamare' betekent toejuichen. Bij de afsluiting van het evangelie zingt de gemeente de acclamatie 'Lof zij u o Here'. Het evangelie is voor mensen bestemd. Met de acclamatie geeft de gemeente met dank aan dat ze het evangelie gehoord heeft.

Geloofsbelijdenis

De geloofsbelijdenis is antwoord op het horen van het Woord. De gemeente antwoordt met de geloofswaarden van de kerk. De geloofsbelijdenis geeft woorden aan het geloofsvertrouwen van de gemeente. Daarom wordt de geloofsbelijdenis samen gesproken of gezongen.

Verkondiging

Wat nu volgt, kent vele benamingen: preek, prediking, verkondiging, uitleg, meditatie, toespraak, overweging ... De verkondiging staat in dienst van het Woord van God. De bijbeltekst is het levende Woord van God waarin mensen worden aangesproken en waarin God zich wil laten vinden. Elke prediker staat voor de vraag hoe de ontmoeting met God van ergens en ooit kan worden tot een ontmoeting met God van hier en nu.

Het horen van de verkondiging is een actief proces. Eenieder luistert met de eigen persoonlijke ervaringen naar de uitleg en verkondiging en selecteert wat hem of haar raakt. De verkondiging raakt ook in gesprek met eigen associaties en gedachten van de luisteraar.

In een preek wordt het leven van alledag van buiten opengebroken en ingetrokken in de wereld van God. Onze menselijke zorgen en noden worden in het licht van God geplaatst en dat kan troostend, uitdagend en bevrijdend zijn.

Interludium/Orgelspel

De muziek, het orgelspel na de verkondiging kan het gezegde verdiepen en schept ruimte voor de eigen gedachten. Want ook muziek is verkondiging. Muziek geeft het onzegbare een stem.

Gaven en gebeden

Na het orgelspel volgt de toelichting op de inzameling van de gaven.²

Mededelingen en toelichting op de inzameling van de gaven

De passende plaats om mededelingen te doen is ná de preek en vóór de inzameling van de gaven en de gebeden. Hier komt het leven van de gemeente ter sprake. Pastorale mededelingen over onder meer doop, overlijden, huwelijk en ziekte kunnen op dit moment worden gedeeld. Het gemeentelven, zowel diaconaal als pastoraal, heeft een plek bij de gebeden – gebeden die voortkomen uit en gedragen worden door de gemeente.

Een toelichting op de collecte is belangrijk omdat het voor de kerkgangers waardevol is om te weten waarvoor zij geven. Een goed woord voor het doel van de collecte versterkt ook de diaconale houding van de gemeente en haar leden.

Dan zijn er nog de afkondigingen en uitnodigingen voor de activiteiten van de gemeente. Sommige gemeenteleden vinden deze storend in de eredienst en zouden die liever na de zegen of op papier uitgedeeld zien. Hoe dan ook hoort het doordeweekse leven van de gemeente ook thuis in de kerk.

² In sommige tradities wordt de collecte pas ná de gebeden en vóór het stollied ingezameld.

Lied

Na het luisteren en het zich bezinnen op de verkondiging onder het orgelspel en de mededelingen klinkt nu de stem van de gemeente. De gedachten van de preek of het thema van de eredienst worden versterkt in dit lied.

Collecte – inzameling van de gaven

Na dit lied worden de gaven ingezameld. De inzameling van de gaven is een wezenlijk onderdeel van de kerkdienst. Het is ten volle een stuk liturgie. Op dat moment staan de gelovigen iets van hun bezit af en delen dat met anderen. Dat is een begin van een geloofsantwoord. Giften gaan beter en zijn ook aftrekbaar via een bankrekening, 'maar wij hebben de liturgie nodig om te beseffen dat het om een offer der dankbaarheid gaat en niet om een fooi', zo meent Paul Oskamp. De collecte

is bedoeld om te delen van wat wij mensen hebben ontvangen opdat we het allen met elkaar beter hebben. De collecte maakt duidelijk: je bent iemand die in staat is om te geven!

Lang geleden was dit delen nog heel concreet en tastbaar. Mensen brachten hun gaven in natura naar de kerk en legden die op de avondmaaltafel. Deze gaven werden na de dienst door de diakenen onder de behoeftigen verdeeld. De gaven komen voort uit de dankbaarheid voor Gods gaven. Daarom horen de gaven ook op de altaartafel.

Gebed over de gaven

In dit gebed over de gaven komt de dankbaarheid tot uitdrukking voor alles wat wij mensen van God hebben ontvangen. Het gebed is gericht op het aanvaarden van de gaven om ze in dienst te stellen van het koninkrijk van God. En het is tegelijkertijd een gebed om een zegen voor het diaconale werk waarvoor deze gaven bestemd zijn.

Voorbeden

De voorbeden en het dankgebed horen bij elkaar. Het gebed thuis en in de kerk is een priesterlijk werk. Hier komt het priesterschap van alle gelovigen aan bod. Het gebed is een gebed van de hele gemeente. Dit komt bijvoorbeeld tot uitdrukking doordat de gemeente met acclamaties zoals 'Heer, ontferm U' de gebeden beaamt. Diakenen en gemeenteleden gaan soms voor in de voorbeden. Ook zijn er in veel kerken voorbedenboeken waarin gemeenteleden voorbeden kunnen aandragen.

De gebeden worden aan de altaartafel gesproken. Het gebroken bestaan wordt als het ware bij God op tafel gelegd. De voorbeden komen voort uit een verlangen naar een leven in Gods koninkrijk waarin alle tranen zijn afgewist; tot die tijd blijft men in de kerk bidden. Als aandachtsvelden kent de voorbede traditioneel: de (persoonlijke) nood van mensen, de samenleving en de overheden, en de (wereldwijde) kerk. De voorbeden zijn werkelijk gebeden en gericht tot God! Geen aanvulling op de preek, geen verkapte mededelingen aan de gemeente en geen propaganda voor politieke keuzes. Dat vraagt om zorgvuldige woordkeuzes waarvoor je bidt, want daar verbind je je mee, en dat vraagt dan ook een concrete inzet hiervoor. Bidden is niet vrijblijvend.

Stil gebed

Het stil gebed is onderdeel van de voorbeden. Hier krijgt eenieder de gelegenheid te bidden voor wat hem of haar aan het hart gaat. Zo kan de verscheidenheid van gebeden bijeengebracht worden in de eredienst, en de priesterlijke taak van eenieder in het bidden voor anderen vorm krijgen.

We gaan uit van een dienst met viering van het heilig Avondmaal. In een dienst zonder viering van het heilig Avondmaal volgt na de voorbeden het Onze Vader, een lied en de zegen.

Lied

Dit lied is de opmaat naar de viering van het heilig Avondmaal.

Het heilig Avondmaal

De benamingen verschillen nogal eens zoals 'maaltijd van de Heer', avondmaal, eucharistie. De omschrijving 'heilig Avondmaal' brengt de beide kanten van het ritueel naar voren. Het aardse aan tafel gaan is in de viering van het avondmaal onlosmakelijk verbonden met het heilige, hemelse en goddelijke.

Het heilig Avondmaal is een feest van de goedheid van God. In het heilig Avondmaal ontvangt de mens vergeving, bevrijding en voeding van het geloof. Allen worden verzadigd.

God nodigt de kerkgangers aan zijn tafel uit. Uit eerbied voor God gaat de gemeente hiervoor aan het begin staan.

'Avondmaal is de beleving van de aanwezigheid van Christus midden onder ons. De zogenaamde *presentia realis*. Hij is bij, met en onder brood en wijn aanwezig.' En dat mag ruim gevierd worden, juist ook op de grote feesten Kerst, Pasen en Pinksteren.

Praefatio – Inleiding

'De Heer zij met u – en met uw geest' wijst op een nieuwe fase in de eredienst. Op de drempel naar het 'mysterie', het onvatbare, begroeten en bevestigen voorganger en gemeente elkaar met de bede om Gods begeleiding op deze weg.

Het 'Verhef uw harten' is een oud bestanddeel in de liturgie. Rond 250 na Christus wordt het al genoemd. Daarin wordt de gemeente opgeroepen om haar hart te verheffen naar het hemelse om aan de hemelse lofzang deel te nemen.

Vervolgens klinkt de lofprijzing die God de Vader eert. De gemeente is meegevoerd naar de hemelse lofzang – bevindt zich voor even in de hemelse nabijheid van God – en zingt '*samen met de engelen en aartsengelen de lof van zijn heerlijkheid*'. Dat is wat aan het begin van de viering van het avondmaal gebeurt: de aardse liturgie maakt opeens, samen met hen die zijn voorgegaan, deel uit van de hemelse liturgie. Het is niet iets van boven en beneden, ruimte en tijd worden overstegen. De ruimte van het heilige wordt betreden met dit mysterie.

Sanctus en Benedictus – Heilig en Gezegend

'Heilig, heilig, heilig ...' dat zijn de woorden van de hemelse lofzang uit Jesaja 6:3.

Wanneer de gemeente dat zingt, zingt ze mee met de hemelse lofzang. De eredienst in de kerk is met de eredienst van de engelen in de hemel verbonden. Die lofzang voor Gods troon gaat verder met '*Gezegend Hij die komt in de naam van de Heer, Hosianna in den hoge*' (Matteüs 21:9). Met die woorden werd Jezus Christus bejubeld toen hij op een ezel Jeruzalem binnenreed om uiteindelijk zijn leven te offeren. Zo zijn van Gods zijde hemel en aarde onlosmakelijk met elkaar verbonden. Gods komst op aarde plaatst ons in de hemel.

Avondmaalsgebed

Dit gebed gedenkt Jezus Christus in wat Hij heeft geschonken. In dit gebed klinkt ook de aanroeping van de heilige Geest en de verbondenheid met de kerk van alle tijden en alle plaatsen, hemelhoog en wereldwijd. En er klinkt ook de verwachting van het koninkrijk van God.

Onze Vader

Het Onze Vader wordt door de hele gemeente gesproken of gezongen. Het Onze Vader hoort met zijn bede om brood en om vergeving vanouds bij de viering van het heilig Avondmaal. Met deze door Jezus ons geschonken woorden naderen we tot Hem als genodigden aan zijn tafel. Het slot van dit gebed 'Want U is de heerlijkheid ...' is een latere toevoeging aan dit gebed. In de lutherse traditie wordt deze doxologie (lofprijzing) meestal gezongen.

Inzettingswoorden

De woorden waarmee Jezus oproept om het heilig Avondmaal te vieren en te blijven vieren, worden inzettingswoorden genoemd. Dat zijn de woorden waarmee Hij belooft zichzelf te schenken in brood en wijn. Soms zijn de inzettingswoorden opgenomen in het avondmaalsgebed. Deze inzettingswoorden zijn de verkondigende woorden waarmee Christus zelf zich rechtstreeks tot de gemeente richt.

Agnus Dei – Lam Gods

Het gezongen 'Christus, o Lam Gods die der wereld zonden draagt' heeft heel oude papieren. Het beeld van het lam herinnert aan het offerlam, de zondebok. Omdat Christus voor onze zonden is gestorven, hoeft geen mens en ook geen dier meer geofferd te worden. Dit gezang verwijst naar dat gebroken lichaam en het vergoten bloed van Christus dat ons vrede brengt. De oude thema's van offer, schuld en verzoening komen hierin aan de orde. Openbaring 4:12 en Johannes 1:29 klinken erin door. In de lutherse traditie is dit door de eeuwen heen een vast bestanddeel van de avondmaalsliturgie.

Pax domini – Vredegroet

Oorspronkelijk groette men elkaar met de vredeskus. De intimiteit is met de tijd afgezwakt naar het geven van de hand. De vredegroet geven is een gebaar van toenadering tot elkaar en zien van elkaar, en maakt duidelijk dat de kerkgangers gelijkwaardig aan en betrokken op elkaar het avondmaal vieren. De vredegroet op deze plaats in de liturgie is nauw verbonden met het Agnus Dei. De vrede die Christus ons schenkt is de basis voor de onderlinge groet van vrede.

Communio – Uitdeling

In de communio maakt de kerkganger het daarin geschonkene eigen. In, met en onder het ontvangen van brood en wijn ontvangt men met lichaam en ziel de gave van Christus. Hij schenkt hen vergeving en levenskracht. Hierdoor heeft de ontvangende door Hem deel aan het eeuwige heil. Dit wordt onderstreept door de woorden die bij de uitdeling aan iedereen persoonlijk toegesproken worden: 'Christus' lichaam voor u gegeven' en 'Christus' bloed voor u vergoten'. Of ook 'brood uit de hemel voor u' en 'wijn van het koninkrijk voor u'. Dat 'voor u' is belangrijk, omdat het avondmaal er is voor eenieder persoonlijk, op dat moment, en in het bijzonder. En daarmee ontvangt men de diepste bedoeling van het eigen bestaan in Christus' naam: de vergeving, de genade, de liefde van God. De kerkvader Cyrill beschreef al in de 4e eeuw als houding van ontvangst dat de linkerhand de troon vormt voor de rechterhand, en dat de hand die de gaven ontvangt hol wordt gemaakt. Op de ontvangst van de gave volgt 'Amen'.

Musica sub communione – Tafelmuziek

Aan de tafel des Heren klinkt muziek. Dat kan orgelmuziek zijn, instrumentale muziek, een koor dat zingt of de gemeente die zelf zingt tijdens de uitdeling. Het kan ook stilte zijn, al vraagt het wat van een gemeente om de stilte niet drukkend te laten worden. Zowel muziek, letterlijk tafelmuziek, als stilte zijn dienend aan het eigenlijke gebeuren aan tafel.

Postcommunio – Na de uitdeling

Het dankgebed na de uitdeling wordt in de lutherse traditie ingeleid door de oproep uit Psalm 118 'Dank de Heer, want Hij is vriendelijk. Want zijn goedheid duurt in eeuwigheid.' De viering van het heilig Avondmaal wordt besloten met een dankgebed.

Zending en zegen

Na de viering van het avondmaal loopt de dienst ten einde. De gemeente gaat staan om de zending en zegen te ontvangen. God zendt zijn gemeente gezegend op weg: dan begint haar dienst in de wereld.

Lied

Het lied dat aan het einde van een eredienst wordt gezongen, wordt vaak het slotlied genoemd. Het lied helpt de gemeente om op te staan en op weg te gaan. En om het goede van de viering mee te nemen ten bate van het alledaagse leven. Op dat moment neemt het lied de gemeente mee in een actieve rol. Nu komt het weer op haar aan, wat zij gaat doen met wat ze in de dienst heeft ervaren.

Dismissio – Heenzending

De heenzending zendt eenieder binnen naar buiten, vanuit de gedachte 'uw dienst aan de wereld is hier begonnen'. 'Ga heen in de vrede van de Heer', zingt de voorganger, en de gemeente antwoordt met 'God zij lof en dank'. De zegen wordt gegeven om tot zegen te kunnen zijn.

Zegen

Deze zegen geeft aan dat een mens leeft in de nabijheid van God. God gaat mee. God zegent, God wil kracht schenken. Zegen is Gods goede woord over het leven van mensen en is kracht ten goede. De voorganger spreekt de woorden maar het is God die zegent. De voorganger maakt een gebaar bij de zegen en legt de handen op de hele gemeente, een omarmend gebaar.

Het woord zegen komt van het Latijnse woord *signare*. Het betekent 'van een teken voorzien'. Je herkent dit terug in het Engelse woord 'signature', handtekening.

Soms wordt de zegen afgesloten met het kruisteken.

In het bijbelboek Numeri 6:24-26 zegt God tegen Mozes dat hij tegen de priester Aäron en zijn zonen moet zeggen dat zij het volk moeten zegenen met de woorden:

'De HEERE zegene u, en behoede u! De HEERE doe Zijn aangezicht over u lichten, en zij u genadig! De HEERE verheffe Zijn aangezicht over u, en geve u vrede!'

Deze woorden zijn bekend geworden als de Aäronitische zegen en worden in de erediensten veel gebruikt.

Amen

De gemeente ontvangt de zegen. Haar antwoord is kort en krachtig 'Amen' of driemaal 'Amen'. De betekenis van 'amen' is een bevestiging: Ja, zo zal het zijn.

Postludium (naspel)

Het naspel vormt de afsluiting van de liturgie en is een moment om de dienst te laten bezinken waarbij men nog even kan gaan zitten.

Een andere functie van het orgelspel is dat het de gemeente begeleidt bij het naar buiten gaan.

Met het verlaten van de kerkruimte eindigt ook deze gang door de liturgie.

Orde van de evangelisch-lutherse hoofddienst

Protestantse Kerk in Nederland Orde van de evangelisch-lutherse hoofddienst (Ordinarium)

PRAELUDIUM (*voorspel*)
(gemeente gaat staan)

VOTUM (*gelofte*)

Voorganger – In de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest.
Gemeente – **Amen.**

ADIUTORIUM (*bemoediging*)

V – Onze hulp is in de naam van de Heer,
G – **die hemel en aarde gemaakt heeft.**

CONFITEOR (*schuldbelijdenis*)

V – (*belijdenis van schuld en bede om vergeving*) ... zo bidden wij:
G – **Heer, schenk ons uw genade en leid ons tot het eeuwige leven.**
V – Amen.

(of)

V – Heer, vergeef ons al wat wij misdeden,
G – **opdat wij weer in vrede leven.**
V – Amen.

INTROITUS (intrede)

Antifoon (evt. gesproken), **Psalm** (gezongen), Antifoon

(of)

Psalm (gesproken)

Gloria Patri (ere zij de Vader)

(vervalt in de Veertigdagentijd vanaf zondag Judica)

Musical score for the Gloria Patri (ere zij de Vader). It consists of three staves of music in G major (one sharp). The first staff is labeled 'gemeente:' and contains the lyrics: 'E - re zij de Va - der en de Zoon en de Hei - li - ge Geest,'. The second staff continues with: 'als in den be - gin - ne, nu en im - mer'. The third staff concludes with: 'en van eeu - wig - heid tot eeu - wig - heid. A - men.'

KYRIE (Heer – roep om ontferming)

V – (evt. Kyriegebed)

Musical score for the Kyrie (Heer – roep om ontferming). It consists of three staves of music in G major (one sharp). The first staff is labeled 'voorganger: (of: voorganger en gemeente)' and contains the lyrics: 'He - re God, ont - ferm U,'. The second staff is labeled 'gemeente:' and contains: 'Chris - tus, ont - ferm U,'. The third staff concludes with: 'He - re God, ont - ferm U.'

GLORIA IN EXCELSIS (ere zij God in den hoge)

(vervalt in de advents- en Veertigdagentijd)

Musical score for the Gloria in Excelsis (ere zij God in den hoge). It consists of three staves of music in G major (one sharp). The first staff is labeled 'voorganger: (of: voorganger en gemeente)' and contains the lyrics: 'E - re zij God in den ho - ge'. The second staff is labeled 'gemeente:' and contains: 'en vre - de op aar - - de'. The third staff concludes with: 'bij men - sen van wel - be - ha - gen.'

(gemeente gaat zitten)

SALUTATIO (groet)

Musical score for the Salutatio (groet). It consists of two staves of music in G major (one sharp). The first staff is labeled 'voorganger:' and contains the lyrics: 'De Heer zij met u'. The second staff is labeled 'gemeente:' and contains: 'en met uw geest.'

COLLECTA (zondagsgebed)

V – (gebed voor de zon- of feestdag) ... door Jezus Christus, onze Heer.

G – Amen.

OUDE TESTAMENT

GRADUALEPSALM/LIED

EPISTEL

ZONDAGSLIED *(lied voor de zon- of feestdag)*

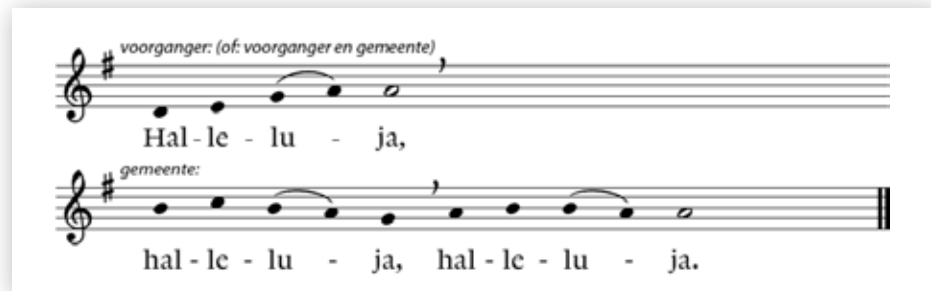
EVANGELIE

V – *(aankondiging van het evangelie)*
(gemeente gaat staan)

Psalmwoord *(gezongen of gesproken)*

Halleluja *(loof de Heer)*

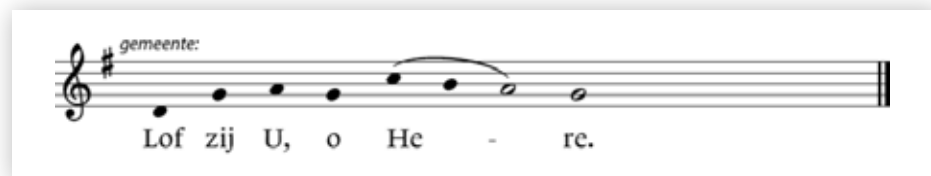
(vervalt in de Veertigdagentijd)

voorganger: (of: voorganger en gemeente)
Hal - le - lu - ja,
gemeente:
hal - le - lu - ja, hal - le - lu - ja.

V – *(lezing van het evangelie)*

Acclamatie

gemeente:
Lof zij U, o He - re.

CREDO *(geloofsbelijdenis – gezongen of gesproken)*

(gemeente gaat zitten)

VERKONDIGING

Interludium *(tussenspel)*

(evt. toelichting op de inzameling van de gaven)

LIED

INZAMELING VAN DE GAVEN

V – *(gebed over de gaven)*

VOORBEDEN

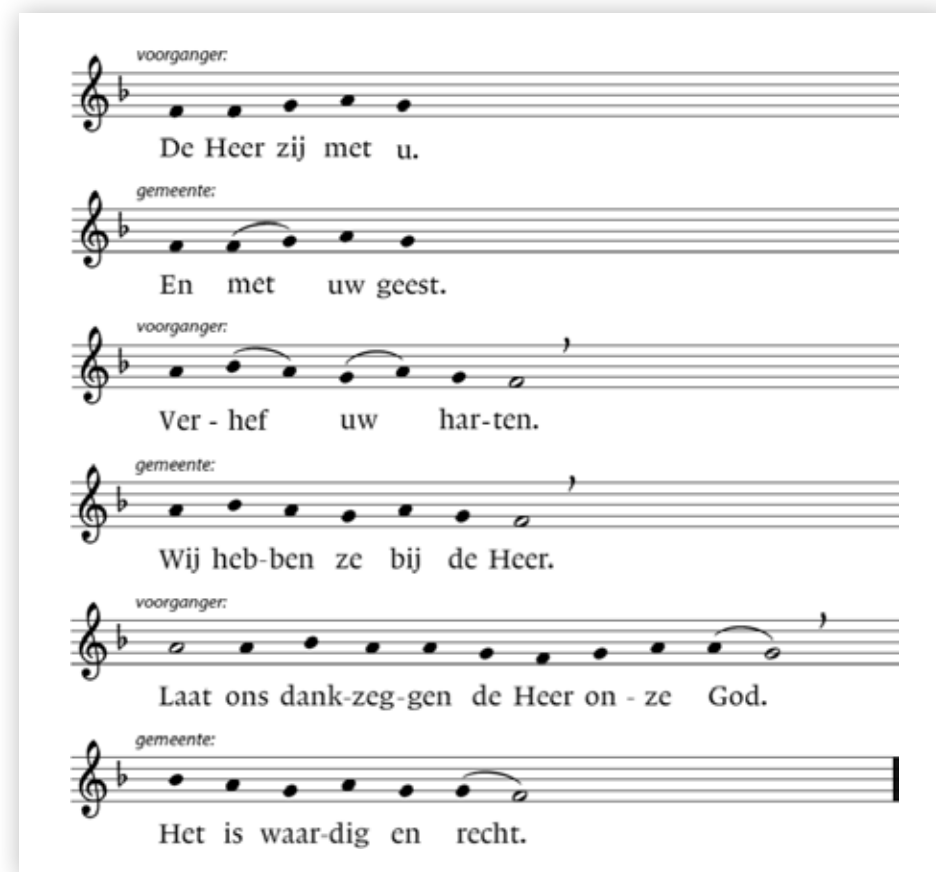
G – *(indien de voorbeden eindigen met: laten wij de Heer bidden)* **Heer, ontferm U.**

(indien het Avondmaal niet wordt gevierd, dan volgt het Onze Vader, een lied en de zegen)

LIED

(gemeente gaat staan)

PRAEFATIO *(inleiding)*

voorganger:
De Heer zij met u.
gemeente:
En met uw geest.
voorganger:
Ver - hef uw har - ten.
gemeente:
Wij heb - ben ze bij de Heer.
voorganger:
Laat ons dank - zeg - gen de Heer on - ze God.
gemeente:
Het is waar - dig en recht.

V – *(lofprijzing – gezongen of gesproken)* ... **de lof van uw heerlijkheid:**

SANCTUS en BENEDICTUS *(heilig en gezegend)*

gemeente:

Hei-lig, hei-lig, hei-lig is God, de He-re Ze-ba-oth.
Vol zijn he-mel en aar-de van zijn heer-lijk-heid.
Ho-si-an-na in den ho-ge.
Ge-loofd zij Hij, die komt in de naam van de Heer.
Ho-si-an-na in den ho-ge.

The image shows a musical score for the Sanctus and Benedictus. It consists of five staves of music in a single system, each with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The lyrics are written below the notes. The first staff begins with 'gemeente:'. The lyrics are: 'Hei-lig, hei-lig, hei-lig is God, de He-re Ze-ba-oth. Vol zijn he-mel en aar-de van zijn heer-lijk-heid. Ho-si-an-na in den ho-ge. Ge-loofd zij Hij, die komt in de naam van de Heer. Ho-si-an-na in den ho-ge.'

(gemeente gaat zitten)

AVONDMAALSGEBED

ONZE VADER *(pater noster)*

Onze Vader, die in de hemelen zijt, uw naam worde geheiligd, uw rijk kome, uw wil geschiede, gelijk in de hemel also ook op aarde, geef ons heden ons dagelijks brood, en vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren, en leid ons niet in verzoeking, maar verlos ons van het kwade. Want U is het rijk en de kracht en de heerlijkheid in eeuwigheid. Amen.

(of)

gemeente:

Want U is het rijk en de kracht en de heer-lijk-heid
in eeu-wig-heid. A - - men.

The image shows a musical score for the end of the prayer. It consists of two staves of music in a single system, each with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The lyrics are written below the notes. The first staff begins with 'gemeente:'. The lyrics are: 'Want U is het rijk en de kracht en de heer-lijk-heid in eeu-wig-heid. A - - men.'

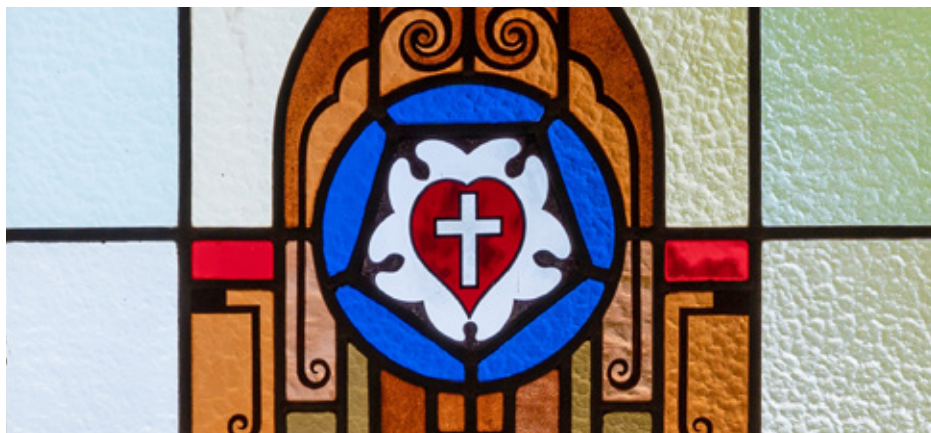
INZETTINGSWOORDEN *(indien niet in het avondmaalsgebed opgenomen)*

AGNUS DEI *(Lam Gods)*

gemeente:

Chris-tus, o Lam Gods, die der we-reld zon-den draagt,
er-barm U on-zer.
Chris-tus, o Lam Gods, die der we-reld zon-den draagt,
er-barm U on-zer.
Chris-tus, o Lam Gods, die der we-reld zon-den draagt,
geef ons uw vre-de. A - - - men.

The image shows a musical score for the Agnus Dei. It consists of six staves of music in a single system, each with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The lyrics are written below the notes. The first staff begins with 'gemeente:'. The lyrics are: 'Chris-tus, o Lam Gods, die der we-reld zon-den draagt, er-barm U on-zer. Chris-tus, o Lam Gods, die der we-reld zon-den draagt, er-barm U on-zer. Chris-tus, o Lam Gods, die der we-reld zon-den draagt, geef ons uw vre-de. A - - - men.'

PAX DOMINI (*vrede van de Heer – vredegroet*)

V – De vrede van de Heer zij met u allen.

G – **Amen.**

V – Geeft elkaar een teken van vrede.

COMMUNIO (*communie*)

Musica sub communionem (*tafelmuziek*)

POSTCOMMUNIO (*na de communie*)

(het Halleluja vervalt in de Veertigdagentijd)

voorganger:
Dank de Heer, want Hij is vriendelijk.

gemeente:
Want zijn goedheid duurt in eeuwigheid.

Hal-le - lu - ja.

V – (*dankgebed*)

G – **Amen.**

(*gemeente gaat staan*)

LIED

DISMISSIO (*heenzending*)

voorganger:
Ga heen in de vrede van de Heer.

gemeente:
God zij lof en dank.

ZEGEN

V – (*zegen*)

gemeente:
A - men, a - men, a - men.

(*gemeente gaat zitten*)

Postludium (*naspel*)

(*evt: mededelingen*)

Gespreksuragen

Deze gespreksvragen willen uitnodigen tot een gesprek over de lutherse liturgie. Ze hoeven niet alle en niet op volgorde besproken te worden, maak gerust een keuze.

- Wat motiveert u om op zondagochtend naar de kerk te gaan? Of wat houdt u tegen?
- Met welke verwachtingen gaat u naar een kerkdienst?
- Wat helpt en ondersteunt u om een kerkdienst als waardevol en voedend te ervaren?
- Is er iets waarvan u zegt: dit is voor mij het centrum, de kern van de kerkdienst?
- Welk gedeelte/welke paragraaf in deze brochure spreekt u het meest aan? Waarom? Wat het minst? Wat vindt u vreemd of waar bent u het helemaal niet eens mee?
- Waaraan denkt u als u het woord 'liturgie' hoort?
- Roept dat wat in deze brochure over het vieren van het heilig Avondmaal/de Eucharistie wordt verteld bij u herkenning op?
- Welke betekenis heeft de avondmaalsviering voor u?
- Wat beschouwt u (na het lezen van deze brochure) als 'typisch luthers'?
- Kunt u zich een viering herinneren die voor u betekenisvol is geworden? En waarom?
- Is er een gebed in de viering die het beste bij u past?
- Is er een tijd van het kerkelijk jaar (zomertijd, herfsttijd, paastijd, kersttijd, Veertigdagentijd, Advent) die u erg dierbaar is (geworden)? Welke tijd is dat? En waarom?
- Een lutherse liturgie wordt gedragen door de gemeente. Daarom is er altijd woord en weerwoord in de viering, en zijn er responsies. Is dat voor u waardevol? Kunt u dat uitleggen?
- Hoe beleeft u stilte in de viering (voorafgaand aan een dienst, tussen lezingen, tijdens stil gebed)?
- Wat is voor u de waarde van de muziek tijdens de liturgie? Kunt u onder woorden brengen wat de muziek met u doet?

Colofon

Deze uitgave is een initiatief van de Commissie Liturgie & Kerkmuziek van de evangelisch-lutherse synode in de Protestantse Kerk in Nederland.

Commissieleden: Susanne Freytag, Jeroen de Haan, Gijsbertus van Hattem, Sander van den Houten, Margo Jonker, Theo Menting, Kersten Storch

Redactie: Susanne Freytag, Jeroen de Haan, Theo Menting

Met medewerking van: Martin de Groot

Fotografie: Aart Sliedrecht, Woerden

Vormgeving: Saskia Zwerver Grafische Vormgeving

Druk: Kampert Nauta, Oss

Oplage: 5000

Als basis voor de tekst in deze uitgave is gebruikgemaakt van de serie 'Liturgie', geschreven door ds. Susanne Freytag. De serie is eerder verschenen in het kerkblad *de Lutherroos* van de Evangelisch-Lutherse Gemeente Zuid-Nederland, in 7 afleveringen vanaf juli 2019.

De gespreksvragen zijn opgesteld door de Commissie Liturgie & Kerkmuziek. De liturgie in deze uitgave is op 11 februari 2017 vastgesteld door de evangelisch-lutherse synode in de Protestantse Kerk in Nederland.

Deze uitgave is tot stand gekomen met steun van de Commissie Bewaren en Inbrengen van de Lutherse Traditie, dienstenorganisatie Protestantse Kerk.

**Protestantse
Kerk**

Dienstenorganisatie Protestantse Kerk

Postbus 8504

3503 RM Utrecht

t (030) 880 18 80

f (030) 880 13 00

info@protestantsekerk.nl

protestantsekerk.nl

Bezoekadres: Joseph Haydnlaan 2a, Utrecht

Evangelisch-Lutherse Synode

e-mail: els@protestantsekerk.nl

post: Dienstenorganisatie Protestantse Kerk

t.a.v. de Evangelisch-Lutherse Synode

Postbus 8504, 3503 RM Utrecht

De secretaris van de lutherse synode is bereikbaar
via luthersesynode-secretaris@protestantsekerk.nl.